

**Acțiune și interacțiune
umoristică în comunitatea rurală
românească**

CUPRINS

MULȚUMIRI	9
INTRODUCERE	11
1. De ce un studiu umoristic într-o comunitate rurală?	11
2. Stadiul și scopul cercetării	13
3. Aspecte metodologice	14
3.1. Direcții de cercetare. Perspective de analiză abordate.	14
3.2. Colectarea datelor	17
3.3. Descrierea participanților	21
3.4. Aspecte „de culise” în ancheta de teren.....	22
4. Structura lucrării	23
Capitolul 1	
COMPLEXITATEA FENOMENULUI UMORISTIC	27
1.1. Relația dintre comic, umor și ironie	27
1.2. Ce este umorul?	28
2. Teoriile umorului	31
2.1. Teoriile nelingvistice ale umorului	31
2.2. Teoriile lingvistice ale umorului.....	33
2.2.1. Teoria scenariilor semantice (Semantic Script Theory of Humor – SSTH)	33
2.2.2. Teorii cognitiviste ale umorului	34
2.2.3. Teoria relevanței și umorul	35
3. Concluzii parțiale	37
Capitolul 2	
VALEA SUPERIOARĂ A MUREȘULUI	39
1. Coordonate istorico-geografice	39
2. Noțiuni introductive	40
A. CONȚINUTUL	
3. Structurile umoristice convenționale	43
3.1. Structurile umoristice convenționale în versuri	44
3.2. Analiza integrativă a structurilor umoristice în versuri	45
2.2.1. Descriere etno-folclorică	46
2.2.1.1. Chiuiturile	46
2.2.1.2. Orațiile de nuntă	47
2.2.1.3. Bocetele.....	47
2.2.1.4. Urăturile	48
2.2.2. Analiza cantitativă a structurilor umoristice în versuri cu tematică sexuală	48
2.2.3. Analiză calitativă a structurilor umoristice cu tematică sexuală	49

2.2.3.1. Chiuituri cu tematică sexuală.....	49
2.2.3.2. Bocete cu tematică sexuală.....	58
2.2.3.3. Urături cu tematică sexuală.....	61
2.2.4. Structuri umoristice satirice în versuri.....	62
2.2.4.1. Analiză cantitativă a temelor structurilor umoristice satirice în versuri.....	62
2.1.4.2. Analiză calitativă a structurilor umoristice satirice în versuri.....	63
2.2.5. Considerații parțiale.....	77
2.2.6. Orațiile de nuntă – între structură convențională și conversație ficțională.....	79
2.3. Structuri umoristice convenționale narative.....	82
2.3.1. Definirea conceptului.....	82
2.3.2. Metodă de analiză.....	82
2.3.3. Gluma versus bancul.....	83
2.3.4. Analiza tematică a bancurilor.....	84
2.3.5. Analiza calitativă a bancurilor.....	87
2.3.5.1. Umorel ca mecanism cognitiv.....	87
2.3.5.1.1. Bancuri cu tematică sexuală.....	88
2.3.5.1.2. Efectul surpriză și impredictibilitatea umorului.....	93
2.2.5.1.3. Mecanisme cognitive și asocieri afective.....	96
2.3.5.2. Umorel ca set de valori sociale și individuale.....	105
2.3.5.2.1. Bancuri moralizatoare.....	105
2.3.5.2.2. Bancuri despre băutură.....	109
2.3.5.2.3. Bancuri satirice.....	112
2.3.5.2.4. Bancuri care vizează superioritatea personajului inferior.....	117
2.3.5.3. Umorel ca set de stereotipuri sociale.....	120
2.3.5.3.1. Bancurile (glumele) etnice.....	120
2.3.5.3.1.1. Analiza cantitativă a grupurilor etnice vizate prin umorel etnic.....	122
2.3.5.3.1.2. Analiza tematică a bancurilor etnice.....	123
2.3.5.3.1.3. O clasificare a glumelor etnice.....	126
2.4. Concluzii parțiale.....	145
3. Structurile umoristice conversaționale.....	147
3.1. Noțiuni introductive.....	147
3.2. Umorel în conversație.....	148
3.2.1. Anecdota - formă de conversație ficțională umoristică.....	149
3.2.2. Conversația umoristică - o formă de negociere.....	153
3.2.3. Conversația „ecou” - formă de umor forțat?.....	157
3.2.4. Fondul comun de cunoștințe - sursă de umor conversațional.....	158
3.2.5. Jocul dintre modul serios și cel umoristic într-o interacțiune verbală.....	160
3.2.6. Conversația ca formă de contradicție cu efect umoristic.....	165
3.2.7. Conversația - formă de „invitație la umor”.....	168
3.3. Concluzii parțiale.....	170

B. PERFORMAREA	
1. Noțiuni introductive	171
2. Aspecte sociolingvistice	172
2.1. Factorii sociolingvistici. Trăsături generale	174
2.2. Relația dintre umor vârstă, statut și gen	175
2.2.1. Criteriul vârstei	175
2.2.2. Criteriul statutului social	177
2.2.3. Criteriul genului	180
3. Aspecte psiholingvistice	185
3.1. Umorul din perspectivă psiholingvistică	187
3.2. Unitățile lingvistice vs. unitățile psiholingvistice	188
3.3. Nonverbal și paraverbal în structurile umoristice convenționale	190
3.4. „Sintaxa dialogată” și „sintaxa mixtă”	195
4. Ventrilocizarea	200
5. O taxonomie a strategiilor de performare a umorului	202
5.1. Strategia persuasiunii	202
5.2. Strategia detalierii	204
5.3. Strategia aluziei	205
5.4. Strategia generalizării	206
5.5. Strategia ironiei	207
6. Intensificatorii umorului	208
6.1. Dicțiunea (engl. „diction”)	208
6.2. Stereotipia	209
6.3. Factorii culturali	210
6.4. Familiaritatea	211
6.5. Repetiția	211
7. Concluzii parțiale	212
C. RECEPTAREA sau RĂSPUNSUL LA UMOR	
1. Noțiuni introductive	215
2. Relația performer-receptor	216
3. Relevanța receptorului	218
4. Implicarea receptorului	219
5. Strategii de sprijin ale umorului	219
6. Principalii marcatori ai umorului	221
6.1. Râsul	221
6.1.1. Râsul și poziția în dialog/comunicare	222
6.1.2. Funcțiile râsului	224
6.2. Zâmbetul	226
7. Tipuri de răspunsuri la umor	226
7.1. Răspuns neverbalizat	228
7.2. Lipsa aprecierii umorului sau tăcerea	230
7.3. Răspuns verbalizat	232
7.4. Combinație între răspunsurile verbalizate și cele neverbalizate	237
8. Concluzii parțiale	244

DENOMINAȚIA OFICIALĂ ȘI NEOFICIALĂ DE PE VALEA SUPERIOARĂ A MUREȘULUI DIN PERSPECTIVĂ UMORISTICĂ

1. Noțiuni introductive.....	249
2. Formule antroponimice oficiale.....	250
3. Formule antroponimice neoficiale.....	252
3.1. Clasificarea poreclelor/supranumelor din localitățile studiate	252
3.2. Mic dicționar explicativ al celor mai reprezentative porecle și supranume de pe Valea Superioară a Mureșului.....	254
3.3. Șiruri denominative	264
4. Funcția umoristică a poreclelor și supranumelor.....	267
4.1. Denominația neoficială din perspectiva funcțiilor umorului proposede Attardo.....	268
4.2. Denominația neoficială din perspectiva funcțiilor umorului proposede Meyer.....	269
4.3. Denominația neoficială din perspectiva funcțiilor umorului proposede Hay.....	270
5. Concluzii parțiale	271

Considerații finale.

CONTRIBUȚII ORIGINALE. DISEMINAREA REZULTATELOR.

DIRECȚII VIITOARE DE CERCETARE	273
1. Aspecte metodologice.....	274
2. Perspectivele teoretice adoptate	275
3. Umorul în comunitatea rurală - diseminarea rezultatelor.....	277
3.1. Concluzii privind conținutul structurilor umoristice.....	277
3.2. Concluzii privind performarea umorului	283
3.3. Concluzii privind receptarea umorului	286
3.4. Concluzii privind antroponimia de pe Valea Superioară a Mureșului.....	288
4. Specificitatea umorului de pe Valea Superioară a Mureșului în contextul umorului național. Contribuții originale și direcții viitoare de cercetare	290

BIBLIOGRAFIE.....	293
--------------------------	------------

Anexa 1.....	317
Anexa 2.....	319
Anexa 3.....	320
Anexa 4.....	321
Anexa 5.....	324
Anexa 6.....	325

CAPITOLUL 1

COMPLEXITATEA FENOMENULUI UMORISTIC¹

1. Relația dintre comic, umor și ironie

Conceptele de comic, ironie și umor au suscitat de-a lungul timpului diverse păreri în rândul filosofilor, psihologilor, pedagogilor și, deopotrivă, a lingviștilor. Astfel, în literatura de specialitate a existat în permanență nevoia de clarificare a diversilor termeni care în primă fază par a conduce spre același fenomen. S-au ridicat, așadar, întrebări dacă umorul reprezintă același lucru cu comicul sau dacă între umor și ironie se poate pune semnul egal ori dacă acestea sunt concepte de sine stătătoare, având ca punct de convergență râsul, ca răspuns la oricare dintre cele trei fenomene.

Potrivit afirmațiilor lui Berger (1998), comicul are ca trăsături esențiale șansa, accidentul și greșeala, fără a lua, însă, o formă distructivă asemenea tragediei. Gourévitch (1975: 13) îl vede drept o pluralitate de impulsuri (farsa, satira, umorul și ironia), iar Emelina (1991: 69) este de părere că numim comic anormal, fenomenul fără efect și detașat de sine caracterizat de două componente: una verbală și una nonverbală. Pe de altă parte, Genette (2002) este de părere că producerea unui efect comic ține atât de latura subiectivă a performenței, cât și de interacțiunea cu ceilalți, iar Panaitescu (2003) vede conceptul de comic un fenomen complex ce implică o atitudine satirică, una umoristică și una neutră. Astfel, în concepțiile autorilor enunțați mai sus, conchidem că umorul este un fenomen subordonat comicului, alături de ironie și satiră.

¹ În acest prim capitol voi trece în revistă câteva dintre cele mai importante concepte teoretice despre umor cu care voi opera pe parcursul capitolelor de analiză propriu-zisă a umorului în comunitatea rurală de pe Valea Superioară a Mureșului, intenționând ca studiul de față să fie urmat de o altă publicație dedicată reperelor teoretice privind fenomenul umoristic.

Mai mult, menționez că o parte din informațiile redată în acest prim capitol se regăsesc la link-ul https://unitbv.ro/documente/cercetare/doctorat-postdoctorat/sustinere-teza/2020/rus-violeta/Rezumat_teza_Rus.pdf, reprezentând rezumatul tezei de doctorat pe capitole.

Pe de altă parte, unii teoreticieni consideră ironia un fenomen opus umorului (Attardo 2001, Genette 2002: 196, Gurillo și Ortega 2013: 1), alții tratează ironia ca un principiu de bază a creării umorului (Escarpit 1972, Ducrot 1984, Emelina 1991). Attardo (2008) a încercat să stabilească elementele comune, precum și cele care diferențiază conceptele de umor și ironie, identificând funcții umoristice - *de-angajarea, de-funcționalizarea, transmiterea unei informații, testarea* -, respectiv funcții ale ironiei - *afilierea la un grup, sofisticarea, evaluarea, politețea, persuasiunea și retractibilitatea*.

Pentru a marca elementele comune și punctele diferențiatore dintre umor și ironie, Giora (1995) evidențiază trei condiții esențiale: condiția de relevanță, cerința de informativitate gradată și anulabilitatea. Mai mult, autoarea împarte fenomenul ironiei în două categorii (ironii evidente și ironii familiare) și vede umorul drept un fenomen care necesită atât o interpretare literară, cât și una figurată.

În concluzie, în viziunea teoreticienilor literari, comicul este văzut ca un fenomen supraordonat umorului și ironiei. Din perspectivă lingvistică, comicul poate fi privit drept o categorie estetică, care are ca trăsături principale caracterul subiectiv și cel relațional. Umorul și ironia, pe de altă parte, sunt două concepte mult discutate atât de teoreticienii literari, cât și de lingviști, care le-au plasat nu numai într-o relație de complementaritate, ci și într-una de subordonare, evidențiindu-se astfel atât similarități, cât și diferențe funcționale.

1.1. Ce este umorul?

Căutând cele mai vechi surse ale umorului, s-a constatat că acesta își are rădăcinile în Antichitate, fiind un punct de mare interes pentru gânditorii antici: Platon, Aristotel și Cicero (Plebe 1952: 15-16). Deși nu-l consideră un fenomen caracteristic oamenilor superiori, gânditorii antici observă totuși prezența neconținută a acestuia în viața oamenilor. Dacă în Evul Mediu umorul a fost semnalat doar prin opera lui Dante, *Divina comedie*, în epoca renascentistă acesta a cunoscut o perioadă de înflorire, privindu-l pentru prima dată din perspectivă psihologică, literară, filosofică, sociologică etc. Din acest moment au luat naștere o serie de teorii ale umorului – teoria superiorității, a ostilității, a incongruenței, a eliberării – care în timp s-au dezvoltat, reprezentând instrumente de analiză a structurilor umoristice valabile până în ziua de astăzi (Raskin 1985).

Plecând de la teoriile propuse de-a lungul timpului, am încercat să propun o definiție generală a umorului, însă constat că mă aflu în imposibilitatea de a

formula o definiție care să acopere toate domeniile pentru care umorul a reprezentat un punct de interes și, mai mult, toate perspectivele din care acesta a fost studiat. Prin urmare, citez câteva definiții propuse în literatura de specialitate: umorul „contribuie la motivare, la atenție, la înțelegerea și captarea informațiilor și la dezvoltarea unui sentiment afectiv a mesajului”² (Nijholt 2006: 62), facilitează acțiunile sociale, rezolvă problemele de comunicare sau ajută la stabilirea unor conversații armonioase (Bergson 2005 [1911]) sau reprezintă „intenția sau capacitatea de a produce enunțuri care să provoace o anumită reacție caracteristică (un tip de emoție sau manifestarea prin râs)” (Zafiu 2007: 497).

Negreșit, umorul reprezintă un fenomen complex extrem de studiat de-a lungul timpului, el fiind văzut drept un fel de „miraj” care, pe cât de prezent se află în viețile noastre, pe atât de greu este de surprins din toate unghiurile sale.

Prin urmare, deși la o primă vedere avem tendința să punem semnul egal între umor și râs, în literatura de specialitate se vorbește despre umor ca *fenomen extern râsului* (Morreall 1983, Bremmer 2006). Așadar, umorul și râsul sunt două fenomene complexe, distincte care se încearcă a fi definite de specialiști din varii domenii, dar care ridică în continuare întrebări și probleme cu privire la „nașterea” acestor mecanisme. Totuși, pentru analiza acestora trebuie să se plece de la dimensiunea culturală, morală, etică și socială a indivizilor care performează sau receptează umorul, dar și a celor care „practică râsul”, chiar dacă acesta este provocat de situații non-umoristice.

Pe de altă parte, dacă unii teoreticieni (Koestler 1964/1976 apud Pritzker, Runco 1999: 52) l-au văzut drept un *act creativ*, având la bază elemente precum incongruența și elementul surpriză sau stări emoționale precum plăcerea și eliberarea (Wicker 1985 apud Pritzker și Runc 1999: 48), alții văd umorul ca un *act de persuasiune*, deoarece de cele mai multe ori este utilizat cu scopul de a transmite o emoție pozitivă, care contribuie la sporirea eficienței persuadării receptorilor (Kapferer 2002). Mai mult, din perspectiva psihologiei cognitive, umorul este văzut „o *stare psihică* determinată de o situație sau formulare comunicatională verbală, gestuală sau muzicală”³ și are rolul de a crea coeziune între diverse grupuri sau de a consolida relațiile dintre interactanți.

Jocurile de cuvinte reprezintă o modalitate de performare a umorului prin care un cuvânt, o propoziție sau chiar o frază care sunt reciclate pentru un nou uz semantic. Acest procedeu de performare a umorului nu garantează neapărat

² „Humor contributes to motivation, attention, comprehension and retention of information, and the development off affective feelings toward content” (Nijholt 2006: 62).

³ URL: <http://baldovin.netai.net/acte/Din.psi.abis/texte/umorul.html>, accesat la 21 mai 2015, ora 17:31.

determinarea unor reacții puternice, însă există anumite elemente de incongruență care ne binedispun sau ne fac să zâmbim. *Aluzia* reprezintă un alt procedeu umoristic prin intermediul căruia se face o referire indirectă la o realitate cunoscută. Aluzia asupra unei situații sau persoane poate fi făcută atât de sursa mesajului, cât și de receptor, fără a fi menționată în mod direct. *Revenirea* sau *repetiția* constituie o tehnică de creare a unei structuri umoristice elaborate în mod deliberat sau chiar intenționat, numai pentru a reveni și a corecta imediat ceea ce a fost spus anterior, producându-se astfel nu numai o situație amuzantă, ci și una oarecum ironică. *Tachinarea* ia forma unor remarce directe asupra imaginii sau a slăbiciunilor unei persoane, fără a avea intenția de a ofensa sau insulta persoana în cauză (Martin 2007: 13). *Ironia* este un procedeu adesea menționat în studiile despre umor (Norrick 1994, 2003; Giora 1995, 2011; Jorgensen 1996; Kotthoff 2003), constituind o formă de expresie a acestuia. *Umorul negru* combină gluma cu furia și amărăciunea, astfel că poate servi unor scopuri interpersonale negative (Dolitsky 1983) sau poate provoca un amestec de emoții precum: amuzament, rușine sau dezgust (Aillaud și Piolat 2012). *Satira* reprezintă acea formă agresivă a umorului, care are ca țintă instituțiile sociale sau politica socială, iar *sarcasmul* este o formă agresivă a umorului, care are drept țintă o persoană, nu o instituție sau o formă politică (Martin 2007: 13).

Fiind un fenomen variat, prezent în toate aspectele vieții, umorul a stârnit interesul unor domenii variate, precum: sociologia, psihologia, antropologia, lingvistica etc. Din perspectivă lingvistică umorul este împărțit în umor *verbal*, care este înțeles și performat prin intermediul limbajului (cf. Raskin 1985; Attardo și Raskin 1991; Chiaro 1992; Attardo 1994; Alexander 1997; Norrick 1993, 2004a), respectiv umor *non-verbal*, care este un produs al limbajului corporal (cf. Raskin 1985, Norrick 2004a). Dynel (2009) clasifică umorul verbal în două categorii: *umorul convențional* (sau gluma) și *umorul conversațional*. În categoria umorului convențional se încadrează următoarele subtipuri: gluma cu structură fixă, anecdota fără poantă finală (engl. „shaggy-dog story”), *gluma de tip întrebare-răspuns* (engl. „riddle”) și *gluma scurtă* (engl. „one-liner”). Pe de altă parte, unitățile umorului conversațional variază de la lexeme formate dintr-un cuvânt, la propoziții sau fraze, ori chiar la schimb de replici amuzate intercalate într-o conversație non-umoristică (Dynel 2011). Pentru acest studiu, am adăugat la aceste clasificări *umorul neintenționat* sau *accidental* și *umorul fizic sau corporal*.

Deși modalitatea de performare a umorului variază în funcție de context, o importanță deosebită o au trăsăturile de personalitate specifice fiecărui individ, drept pentru care studiile psihologice (Martin 2007) au prezentat un

interes aparține în vederea identificării unor stiluri ale umorului. Așadar, din punct de vedere psihologic, umorul servește unor numeroase funcții interpersonale, unele dintre ele contribuind la stabilirea coeziunii sociale sau eficientizarea comunicării dintre indivizi, altele având rol coercitiv, peiorativ sau lingușitor (Martin 2007: 276).

Umorul poate avea rolul de a intensifica relația cu sinele sau poate eficientiza relația cu ceilalți, poate avea caracter binevoitor sau malițios, drept urmare, din suma acestor trăsături rezultă patru stiluri distincte ale umorului: afiliativ, de auto-consolidare, agresiv și autodistructiv (Martin 2007).

În concepția lui Meyer (2000: 315), funcțiile umorului se pot identifica prin aplicarea principalelor teorii ale umorului, acestea având drept corespondente funcțiile retorice, precum: identificarea, clarificarea, diferențierea și întărirea. Teoria eliberării (Spencer 1860, Freud (1960 [1905])) explică utilizarea umorului cu scopul de a detensiona interlocutorii; conform teoriei incongruenței (Suls 1972, 1977, 1983; Ritchie 1999, Moreall 2009), umorul reliefează noi perspective comunicaționale, iar din perspectiva teoriei superiorității (Morreall 1983, 1987; Gruner 1997) umorul este utilizat pentru a critica opoziția dintre membrii unui grup sau cu scopul de a-i uni pe acei membri aflați în opoziție (Meyer 2000: 316). Pe de altă parte, Hay (2000) consideră că umorul servește unor multiple funcții în cadrul unui discurs. Acestea sunt împărțite pe trei nivele: funcții bazate pe solidaritate, funcții care au la bază puterea și funcții psihologice.

2. Teoriile umorului

2.1. Teoriile nelingvistice ale umorului

Literatura de specialitate împarte teoriile umorului în două mari categorii: teoriile nelingvistice ale umorului, care au reprezentat punctul de plecare în studiul fenomenului umoristic și teoriile lingvistice ale umorului (Raskin 1985, Attardo și Raskin 1991), care explică mecanismele care stau la baza creării acestuia. Din prima categorie fac parte teoria superiorității, teoria incongruenței și teoria eliberării.

a) Teoria superiorității

Teoria *superiorității* este cea mai veche dintre teoriile emise despre umor. Platon, Aristotel și Socrate sunt primii gânditori care au văzut râsul ca un amestec de plăcere și durere, iar umorul trebuie utilizat ca normă coercitivă în vederea îndreptării unor greșeli, și nu ca mod de viață, căci cei care îl folosesc în exces, nu sunt decât niște bufoni (Philebus 1925 apud Bilig 2005: 40). Pe de altă parte, viziunea lui Hobbes a avut un impact covârșitor în epoca premodernă, influențând elaborarea studiilor ulterioare privind

fenomenul umoristic. Acesta este de părere că umorul ne provoacă să râdem fără a ține seama de faptul că este o prostie, un eșec, un defect cultural sau moral, iar acest lucru ne conferă o poziție de superioritate prin simplul fapt că nu suntem noi cei ghinionişti sau fără moralitate.

Un alt punct de interes este dat de concepția lui Gruner (1997) cu privire la teoria superiorității, conform căreia într-o situație amuzantă va exista întotdeauna un „învingător” și un „învingut” din care au derivat alte ipoteze ce trimit la ideea că râsul ca formă de manifestare a umorului evidențiază un soi de superioritate față de ceilalți.

Din această teorie au derivat câteva subcategorii precum „teoria batjocurii” („derision” theory), teoria „ostilității” („hostility” theory) sau teoria „adaptării superioare” („superior adaptation” theory).

Așadar, literatura de specialitate (Sully 1902, Morreall 1987, Du Pre 1998) consideră că teoria superiorității este insuficientă pentru tratarea analiza umorului, deoarece pune în discuție denigrarea altor persoane sau concepții, iar plăcerea pe care o simțim rezidă din nefericirea altora.

b) Teoria eliberării

La baza acestei teorii stă concepția freudiană asupra umorului. Teoria eliberării privește umorul din perspectivă psihologică și consideră râsul ca o necesitate de a minimaliza tensiunea pe care un individ și-o inhibă. Pentru Freud (1960 [1905]), doar reprimarea dorinței sexuale și a ostilității duc la un râs eliberator, pe când în viziunea lui Morreall (1987) orice situație tabu poate fi un factor ce permite eliberarea prin râs.

Spencer (1860) consideră că fiecare emoție are un anumit comportament derivat, astfel că râsul reprezintă o descătușare a tensiunilor, care contribuie la eliberarea energiilor nervoase acumulate. Pe de altă parte, Berlyne (1972) este de părere că umorul reprezintă creșterea rapidă a plăcerii, oamenii detensionându-se de energii negative prin interacțiunea de tip umoristic.

c) Teoria incongruenței

Una dintre cele mai importante teorii nelingvistice ale umorului, dar cu puternice influențe în cercetările lingvistice asupra umorului, este teoria incongruenței. Aceasta consideră incongruența o sursă de amuzament, deoarece se produce atunci când se încalcă unul din tiparele noastre mentale. Teoria își are rădăcinile în filosofia lui Kant și Schopenhauer, care poziționează râsul drept o reacție la o situație ilogică, neașteptată sau absurdă. Mai mult, Schopenhauer crede că râsul este rezultatul dintre modalitatea în care un individ percepe un obiect și reprezentarea conceptuală a acestuia.

Mai târziu, o serie de teoreticieni (Spencer 1860, Delage 1919, Bergson 2005 [1911], Morreall 1997) contrazic concepția precursorilor, conform căreia orice incongruență poate determina râsul, uneori ea poate provoca uimire sau dezgust și nu amuzament. De altfel, o extensie a teoriei este cea a teoriei incongruenței și a rezolvării (Morreall 1983), care presupune descoperirea incongruenței și rezolvarea ei.

Așadar, primele teorii ale umorului au fost desprinse din domenii variate, precum filosofie, sociologie sau psihologie, și au fost preocupate să răspundă la întrebări precum: „Ce este umorul?”, „Cum se manifestă acesta?”, „În ce situații apare?”, „La ce ne ajută?” etc. În încercarea descifrării enigmei umorului, au apărut cele mai importante teorii nelingvistice ale umorului (teoria superiorității, teoria eliberării și teoria incongruenței), care au privit acest fenomen din diverse perspective, fără a reuși însă să-l epuizeze, umorul suscitând și astăzi noi și noi întrebări.

În concluzie, problematica fenomenului umoristic a fost dezbătută încă din Antichitate și continuă până în zilele noastre, umorul fiind un factor omniprezent și un „ingredient” indispensabil în relaționarea dintre indivizii unei societăți, indiferent de natura acesteia.

2.2. Teoriile lingvistice ale umorului

2.1.1. Teoria scenariilor semantice (*Semantic Script Theory of Humor – SSTH*)

Teoria scenariilor semantice (*Semantic Script Theory of Humor – SSTH*) este propusă de Raskin (1985) și are în vedere o perspectivă lingvistică bazată pe incongruența dintre scenarii. Potrivit acestei teorii majoritatea glumelor pot fi explicate din punct de vedere semantic, având la bază presupuzițiile făcute de emițător și receptor, care trebuie să coincidă la un anumit nivel. Înțelegerea unui enunț sau interpretarea semantică depinde de două aspecte: cunoașterea lexiconului și factori extralingvistici. Prin urmare, se pornește de la ideea că, în mintea vorbitorilor este stocat, pe lângă anumite sensuri ale cuvintelor, un repertoriu de structuri cognitive, „scenarii” („scripts”) care reprezintă totalitatea cunoștințelor legate de anumite proceduri standard, de rutină, situații elementare etc.

Pe scurt, pentru ca un text să fie considerat amuzant trebuie să satisfacă două condiții:

1. Textul este compatibil, în întregime sau parțial, cu două scenarii;
2. Cele două scenarii compatibile cu textul sunt opuse (Raskin 1985: 99).

Pe lângă noțiunea de „opoziție între scenarii”, autorul propune și noțiunile de „rețea semantică” și comunicare de tip „non-bona-fide” care se referă la o comunicare în care accentul cade pe umor sau jovialitate în conversație.

Cea de-a doua teorie lingvistică de mare interes este teoria generală a umorului verbal (General Theory of Verbal Humor - GTVH), care derivă din SSTH și este dezvoltată de Attardo și Raskin (1991). Dacă SSTH este o teorie semantică prin excelență, GTVH se dorește a fi o teorie lingvistică, ce include și alte arii lingvistice, precum lingvistica textuală, teoria narațiunii și pragmatica. Aceasta adaugă, pe lângă parametrul „opoziția scenariilor”, alții cinci, precum: limbajul, ținta, strategia narativă, situația și mecanismul logic.

Prin urmare, *limbajul (LA)* conține toate informațiile necesare pentru construirea și verbalizarea unui text, *strategia narativă (NA)* reprezintă modalitatea prin care este prezentată o glumă (dialog, ghicitoare, conversație etc.), *ținta (TA)* se referă la obiectul asupra căruia se îndreaptă gluma și conține nume de grupuri sau indivizi la care se atașează stereotipuri umoristice, *situația (SI)* cuprinde detalii despre subiectul abordat, actanții implicați, instrumente, activități etc., *Mecanismul logic (LM)* reprezintă acel parametru care are în vedere modalitatea în care două scenarii se apropie sau se unesc (Ruch, Attardo și Raskin 1993: 125), iar *opoziția scenariilor (SO)*, concept preluat din SSTH și se referă la opoziția dintre două scenarii ale unei glume.

Teoria generală a umorului verbal prezintă, așadar, un mecanism „capabil” să genereze un număr infinit de glume, combinând diverse valori pe care fiecare parametru le poate avea.

Johnson (apud Alexander 1997: 59) a propus un model care l-a precedat pe cel al lui Attardo și Raskin. Acesta conține tot 6 variabile, după cum urmează: a) obiectul glumei; b) persoana care spune gluma; c) audiența; d) contextul; e) cunoștințe comune; f) gluma.

Paolillo (1996) îmbină mai multe modele a teoriei SSTH, identificând diferite tipuri de mecanisme logice în desenele animate, dar care pot fi regăsite și în alte structuri umoristice, iar Veale (2004: 426), prin perspectiva pe care o impune, este de părere că logica socială ar trebui considerată o parte fundamentală a teoriei și nu doar un conector pentru o teorie semantică.

2.1.2. Teorii cognitiviste ale umorului

Brône și Feyaerts (2003) pornesc de la concepția potrivit căreia interpretarea umorului implică o activitate inferențială complexă, metonimia jucând un rol esențial în acest proces. În același sens, Barcelona (2003: 97)

consideră că metonimiile sunt indicii prefabricate în scopul descoperirii unei modalități de interpretare plauzibile a unei glume sau anecdote.

Pollilo (1996: 248), în schimb, redescoperă niște elemente specifice teoriei semantice a umorului, referindu-se la umor ca la „două imagini sau idei diferite, dar legate între ele, ce au loc una în proximitatea celeilalte”⁴, care contrastează printr-un număr de antonimii: „curat/murdar, puternic/ slab, clar/înșelător și viu/mort”⁵.

Goel și Dolan (2001) au arătat că în procesarea glumelor verbale și ale celor referențiale sunt implicate diverse arii lingvistice, astfel că pot exista glume fonologice sau glume semantice. Prin urmare, ei procesează materialul umoristic din punct de vedere semantic sau fonologic, căutând componentele afective ale umorului și ajung la concluzia că atât umorul verbal, cât și cel referențial implică opoziții de scenarii, suprapuneri și reinterprețări.

În teoria lui cu privire la rezolvarea incongruenței (engl. „incongruity resolution” (IR) Ritchie (2004) ignoră ideile de bază ale lui Raskin, redefinind modelul IR prin introducerea conceptului de „reinterprețare”, care substituie de fapt fenomenul de „rezolvare” a unei incongruențe. El mai adaugă că regulile glumelor reinterprețate sunt abstracte, fiind la un nivel la care informațiile sunt manipulate, iar între glumele verbale și cele referențiale există în mod clar distincții care trebuie avute în vedere în momentul analizei acestora.

De asemenea, autorul propune mai multe clasificări ale glumelor, încercând să găsească o teorie formală a acestora. Astfel, Ritchie (2004) împarte materialul umoristic în jocuri de cuvinte (*puns*) și glume cu interpretare forțată (*forced interpretation jokes*). În termenii lui Ritchie (2004), *glumele care au la bază jocurile de cuvinte* sunt dependente de o ambiguitate fonetico-lexicală sau de o identitate fonetică, iar termenul ambiguu apare în partea inițială și nu în poanta finală. Pe de altă parte, *glumele cu reinterprețare forțată* sunt acele structuri umoristice ale căror interpretare este eronată (misinterpretation), care se poate manifesta atât la nivel perlocuționar, cât și la nivelul forței ilocuționare (Brône 2008). Cele mai relevante exemple de glume cu interpretare forțată sunt cele de tipul întrebare-răspuns.

2.1.3. Teoria relevanței și umorul

În linii mari, teoria relevanței aplicabilă textelor umoristice are la bază patru premise elaborate de Sperber și Wilson (1986, 1995):

⁴ „two different but related images or ideas that take place in proximity to one another” (Pollilo 1996: 248)

⁵ „clean/dirty, strong/weak, clear/deceptive, and alive/dead” (Pollilo 1996: 248).